

Archeologische opgraving in Gilze

Anne-Mieke Vermeulen

Vooraf

In opdracht van de gemeente Gilze-Rijen werd in 1994 gedurende twee korte campagnes van elk een week archeologisch onderzoek verricht in de dorpskern van Gilze. Opgravingen zowel als rapportage werden uitgevoerd door de Stichting Archeologie Zuid-Nederland (S.A.Z.) van het Instituut voor Pre,- en Proto-historie (I.P.P.) te Amsterdam.

Aanleiding tot het onderzoek was de te realiseren bouw van een appartementen-complex op een terreintje ten noorden van de Petrus-Bandenkerk aldaar. Leden van de Heemkring Molenheide (m.n. Mevr. A. Vermetten) zagen de noodzaak van een onderzoek op deze lokatie. Historisch onderzoek immers deed veronderstellen dat te Gilze reeds in de 10e eeuw een nederzetting (Villa Gillesela) bestond.¹ Door het bestuur van de Heemkring werd dan ook bij de gemeente er op aangedrongen dat professionele opgravingen plaats zouden gaan vinden. Contact werd daarop gezocht met Drs. G. van den Eynde, stadsarcheoloog te Breda, die op zijn beurt de S.A.Z. benaderde met het verzoek de uitvoering van het onderzoek op zich te nemen. Een proefopgraving vond plaats in de week van 24 t/m 28 januari 1994. De resultaten daarvan waren zodanig dat een vervolgoopgraving gewenst was. Deze werd dan in de week van 21 t/m 25 februari gerealiiseerd. In het hier volgende wordt kort verslag gedaan van verloop en resultaten van beide campagnes.

Opgraven in Gilze; Waarom ?

Het onderzoek te Gilze werd gerechtvaardigd enerzijds door de voorgenomen bouwactiviteiten, anderzijds door wetenschappelijke vraagstellingen:

Jaarlijks wordt op grote schaal bodemarchief vernietigd. Vaak gebeurt dit als gevolg van bouwactiviteiten in een gemeente. Met dit verdwijnen van archeologisch materiaal gaan gegevens

over het leven in vroegere samenlevingen voorgoed verloren. Ook de archeologische opgraving zelf is een vernietigende bezigheid. De voorkeur van de archeoloog gaat er dan ook naar uit het bodemarchief te behouden. Vaak is dit echter onmogelijk. Economische belangen wegen zwaarder. Het is dan zaak dat een archeologische opgraving plaatsvindt, zodat de gegevens alvorens te worden vernietigd kunnen worden geregistreerd en gedocumenteerd.

In Gilze dreigden mogelijke sporen uit de middeleeuwen te verdwijnen door de voorgenomen bouw van een appartementencomplex op een terreintje ten noorden van de R.K. kerk. Immers: historische bronnen deden veronderstellen dat op deze lokatie reeds in de tiende eeuw een nederzetting gelegen moet hebben. In de in 1992 uitgegeven, bijzonder fraai verzorgde publikatie "Gilze duizend jaar", valt te lezen wat uit deze bronnen bekend is over Gilze's vroegste jaren.

Aangezien de kerkparochie van Gilze een z.g. Petrus-Banden parochie is (één der vroegste christelijke parochies) leek het bovendien waarschijnlijk dat een nederzetting aangetroffen kon worden van het type als door Theuus onderscheiden te Bergeijk, Oerle en Bladel. Naar analogie van deze vindplaatsen zouden de 10e eeuwse kerk en nederzetting van Gilze door een grachtenstelsel omgeven hebben kunnen zijn. Het zou daarbij interessant zijn te zien of er al dan niet sprake was geweest van vroeg-middeleeuwse bewoning op deze zelfde plaats.²

Het opgraven

Hedendaagse opgravingsmethodes zijn er op gericht grondsporen zichtbaar te maken en deze nauwkeurig vast te leggen. Allereerst wordt daartoe "een vlak aangelegd". Dit wil op de Brabantse zandgronden zeggen dat met behulp van een graafmachine de zwarte bovengrond tot aan het gele zand (het oorspronkelijke maaiveld) wordt verwijderd. Deze zwarte bovengrond is in feite een voormalige akkerlaag. Vanaf de dertiende eeuw werd op grote schaal potstalmest (heide,- en grasplaggen vermengd met koeienstront) op de akkers opgebracht, zo ontstond een dikke humeuze laag, het z.g. esdek. In Gilze bleek door bouwactiviteiten vanaf de 18e eeuw deze laag nog slechts hier en daar deels in takt. (fig. 1.)

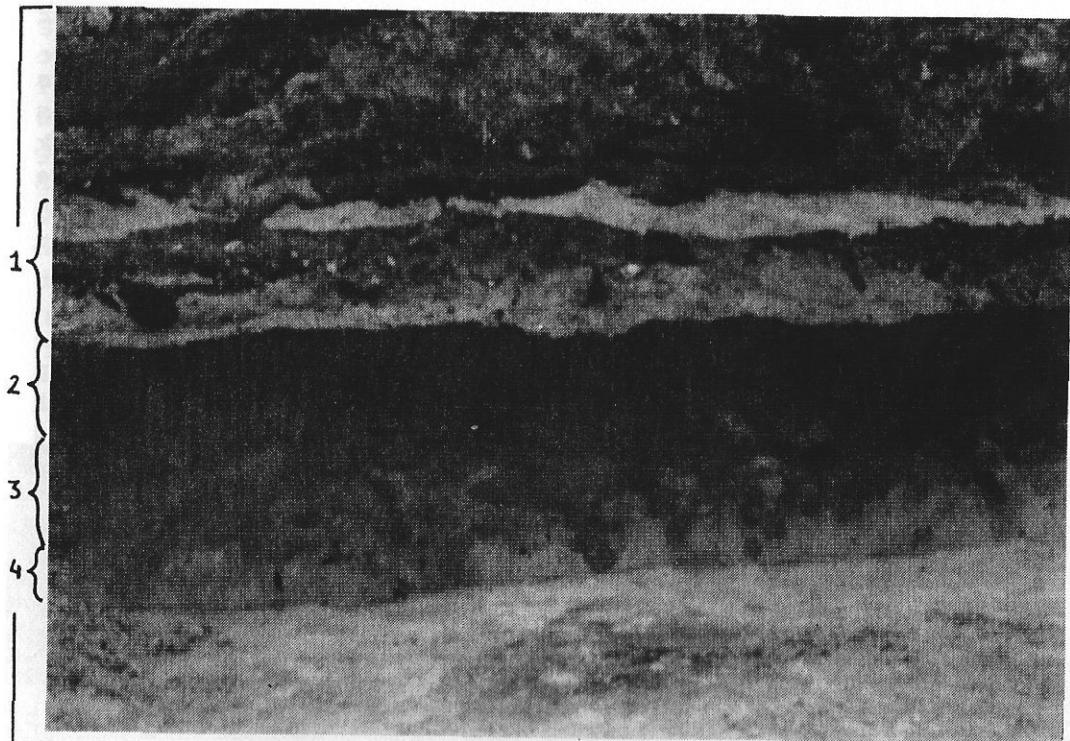

fig. 1 profiel van de putwand.

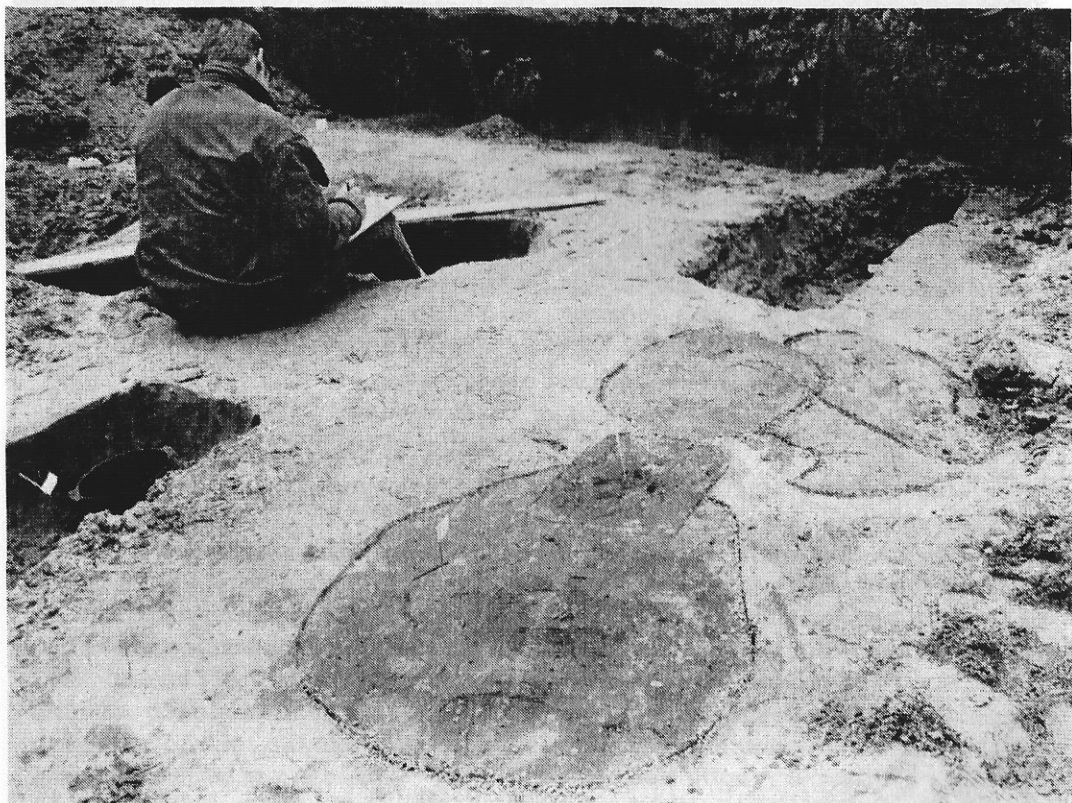
- 1: recente verstoring.
- 2: akkerlaag latere fase.
- 3: akkerlaag vroegere fase.
- 4: gele zand.

In het vlak tekenen de grondsporen zich af als verkleuringen in het zand. Deze sporen worden nauwkeurig ingemeten en opgetekend. In Gilze werden een waterput en paalkuilen aangetroffen. Ieder afzonderlijk spoor wordt vervolgens in doorsnee bekeken door het spoor te "couperen", d.w.z. dat één helft van het spoor wordt weggegraven. De helft die blijft staan geeft zo een vertikaal beeld van het spoor.

Paalkuilen vormen op deze manier de voor archeologen duidelijk herkenbare resten van houten structuren. Staanders en wandpalen van gebouwen werden ingegraven om zo een voldoende stevige

constructie te garanderen. In paalkuilen herkennen we idealiter het gat dat gegraven werd om de paal te plaatsen (de insteek), maar ook een donkerdere, meer homogene verkleuring op de plaats waar het hout van de paal zelf heeft gezeten, dat inmiddels verrot is (de kern). Staan deze paalkuilen in een duidelijk verband dan is er sprake van een gebouw en vaak kunnen complete plattegronden worden herkend. Uit opgravingen elders op de Brabantse zandgronden weten we inmiddels hoe gebouwplattegronden uit verschillende fases van de Middeleeuwen er uitzien.

Waterputten komen in Middeleeuwse nederzettingen op de Brabantse zandgronden veelvuldig voor. Vaak zijn de houten delen van zo'n put bewaard gebleven, daar waar deze steeds onder het

Gevonden paalgaten uit de 10e, 11e, en 12e eeuw.

grondwater heeft gezeten. Dit hout levert soms een mogelijkheid om aan de hand van de jaarringen te komen tot een directe datering van het kapjaar van de boom en daarmee van de bouw van de waterput. Daarnaast is het mogelijk om aan de hand van de opgegraven resten uitspraken te doen over de constructie van het geheel.

De huidige verdroging van het landschap en het daarmee samenhangende dalende grondwaterpeil van de laatste decennia vormt dan ook een zoveelste bedreiging voor het bodemarchief.

Per spoor worden de vondsten systematisch verzameld. Zij dienen in de eerste plaats als dateringsmiddel.

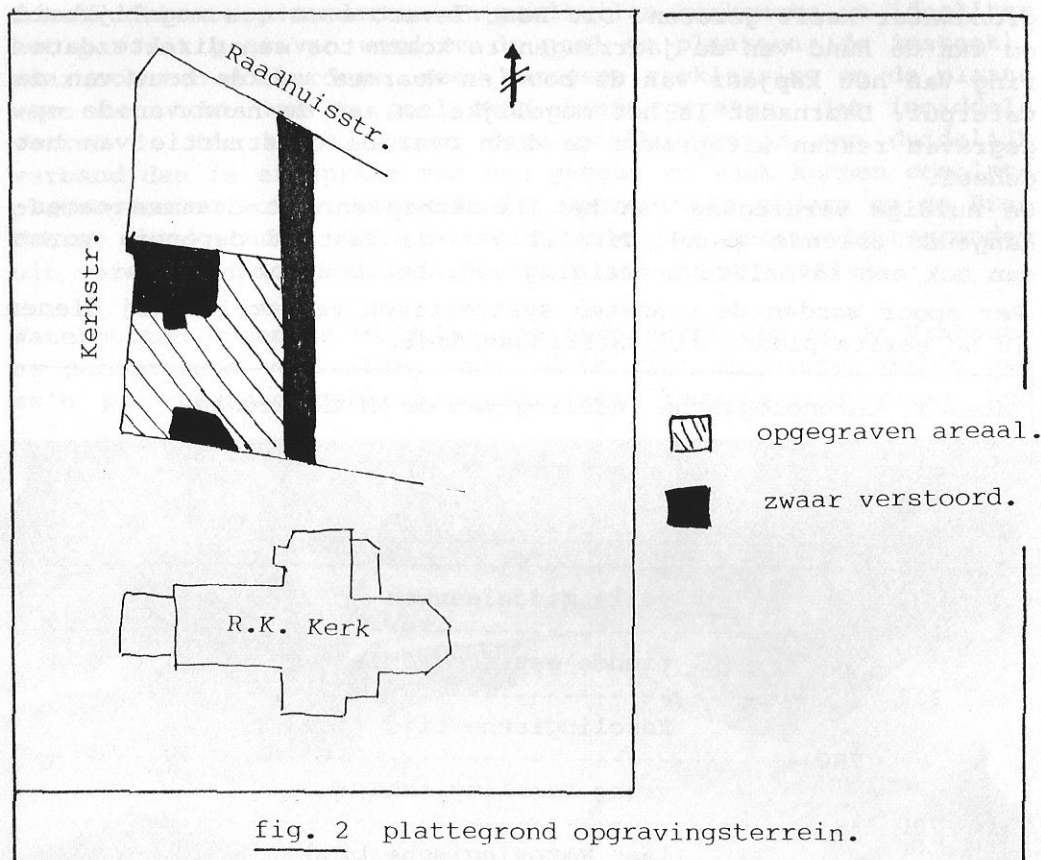
Tabel 1. Chronologische indeling van de Middeleeuwen

	vroeg moderne tijd
ca. 1500	-----
	late middeleeuwen
ca. 1300	-----
	volle middeleeuwen
ca. 1000	-----
	tiende eeuw
ca. 900	-----
	Karolingische tijd
750	-----
	vroeg Karolingische,-
ca. 700	-----
	laat Merovingische tijd
675	-----
	Merovingische tijd
ca. 450	-----

In Gilze is door latere bebouwing niet alleen de bovengrond, maar zoals uit het onderstaande zal blijken ook voor een groot gedeelte de sporen in het gele zand verstoord. (fig. 2)

De resultaten.

Een eerste proefsleuf werd in Z-N richting, dwars op het gebouw van de R.K. kerk, over het te onderzoeken terrein aangelegd. De logica achter deze strategie was dat een mogelijk omgrachtings-systeem via een dergelijke proefsleuf aangesneden zou kunnen

worden. Helaas bleek al direkt dat het terrein juist in het noorden zeer verstoord was. Slechts in de Z-W hoek kwamen een drietal grondsporen tevoorschijn die ouder leken te zijn. Reden genoeg, dan toch, om het proefonderzoek voort te zetten door de werkput uit te breiden; ditmaal in O-W richting. Hoewel ook hier het terrein nogal verstoord was, werd toch al snel duidelijk dat we te maken hadden met Middeleeuwse sporen met materiaal vanaf de Merovingische tijd tot en met de 15e eeuw. Helaas was het vooralsnog niet mogelijk om uit de wirwar van sporen één enkele gebouwplattegrond te reconstrueren. De gemeente besloot evenwel geld vrij te maken voor een vervolgonderzoek dat mogelijk tot meer duidelijkheid zou leiden. Dit vervolgonderzoek leverde naast een waterput die waarschijnlijk dateert uit de Volle Middeleeuwen, nog meer elkaar vaak oversnijdende sporen uit bovengenoemde periodes.

De sporen:

● paalkuilen

De meeste grondsporen die werden gevonden betroffen ontegenzeggelijk paalkuilen. Hoewel, noch in het veld noch bij latere bestudering van de veldtekeningen, één enkele complete gebouwplattegrond kon worden ontdekt, staat vast dat Gilze reeds voor de tiende eeuw bewoond was. De oudste Middeleeuwse sporen bevatten zelfs materiaal uit de Merovingische periode. Minstens vijf bouwfases blijken uit oversnijdingen van paalkuilen.

● de waterput

De voor Gilze meest spectaculaire vondst was een waterput die waarschijnlijk uit de volle Middeleeuwen dateert. Het hout dat door een water stagnerende leemlaag op een hoger niveau in natte omstandigheden bewaard kon blijven stak nog 4m. diep in de grond. De put bestond uit twee boven elkaar geplaatste, uitgeholde boomstammen. Van de bovenste van deze resteerde nog slechts ca. 75 cm. hout. Dit hout rustte op de harde, ondoor-

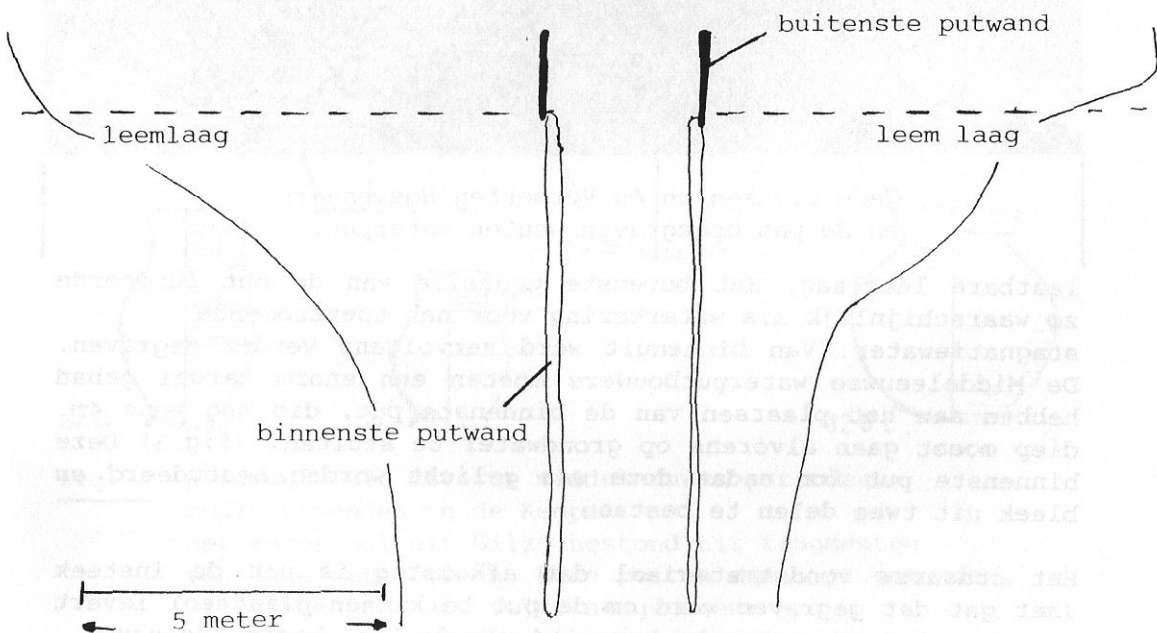

fig. 3 doorsnede waterput.

Cees Cleijnsen en An Vermetten-Hoevenaars
bij de pas opgegraven houten waterput.

laatbare leemlaag. Het bovenste gedeelte van de put fungeerde zo waarschijnlijk als waterkering voor het toestromende stagnatiewater. Van binnenuit werd vervolgens verder gegraven. De Middeleeuwse waterputbouwers moeten een enorm karwei gehad hebben aan het plaatsen van de binnenste put, die nog eens 4m. diep moest gaan alvorens op grondwater te stuiten. (fig.3) Deze binnenste put kon nadat deze was gelicht worden bestudeerd en bleek uit twee delen te bestaan.

Het schaarse vondstmateriaal dat afkomstig is uit de insteek (het gat dat gegraven werd om de put te kunnen plaatsen) levert een datering op omstreeks het eind van de 11e, begin 12e eeuw. Een houtmonster dat voor jaarringonderzoek is uitbesteed moet uitsluitsel geven.

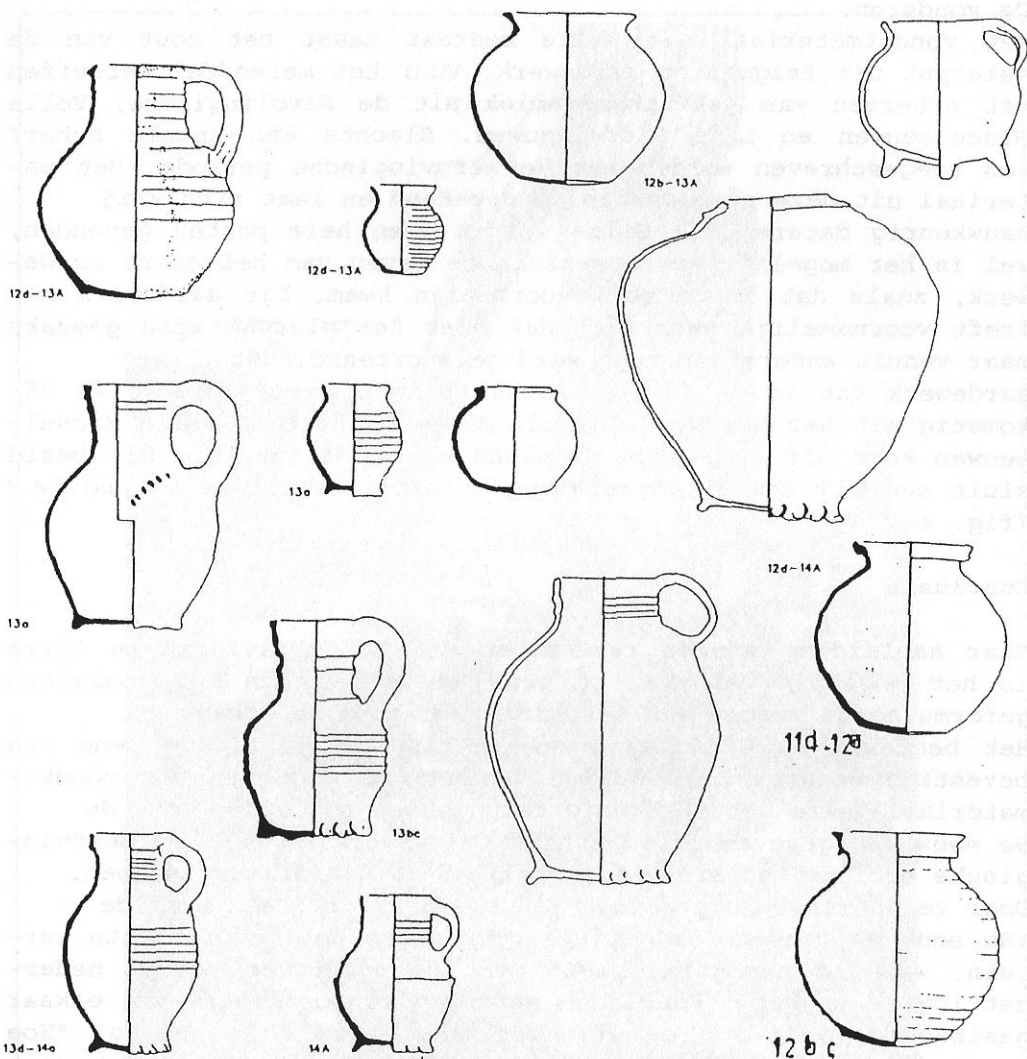

fig. 4 aardewerk uit diverse middeleeuwse periodes, zoals gevonden in de Kempen.

Het materiaal uit Gilze bestond uit fragmenten van deze categorieën. Hele potten zijn niet gevonden.

Dateringen zijn als volgt aangegeven:

a, b, c, d voor kwart eeuwen

A, B voor halve eeuwen

Dus b.v. 8B - 9d is van 2e helft achtste - laatste kwart 9e eeuw.

De vondsten:

Het vondstmateriaal uit Gilze bestaat naast het hout van de waterput uit fragmenten aardewerk. Voor het merendeel betreffen het scherven van gebruiksceramiek uit de Karolingische, Volle Middeleeuwen en Late Middeleeuwen. Slechts één enkele scherf kon toegeschreven worden aan de Merovingische periode. Het materiaal uit deze periodes is goed bekend en laat zich vrij nauwkeurig dateren. In Gilze werden geen hele potten gevonden, wel is het mogelijk een overzicht te geven van het soort aardewerk, zoals dat in Gilze tevoorschijn kwam. Dit aardewerk betreft voornamelijk materiaal dat niet ter plaatse werd gemaakt maar vanuit andere gebieden werd geïmporteerd. Het aardewerk dat in de Karolingische periode werd gebruikt is afkomstig uit het Duitse Rijnland. Materiaal uit de volle Middeleeuwen komt uit datzelfde Rijnland en de Maasvallei. Dit beeld sluit aan bij wat uit andere opgravingen in Brabant bekend is.³ (fig. 4.)

Conclusie

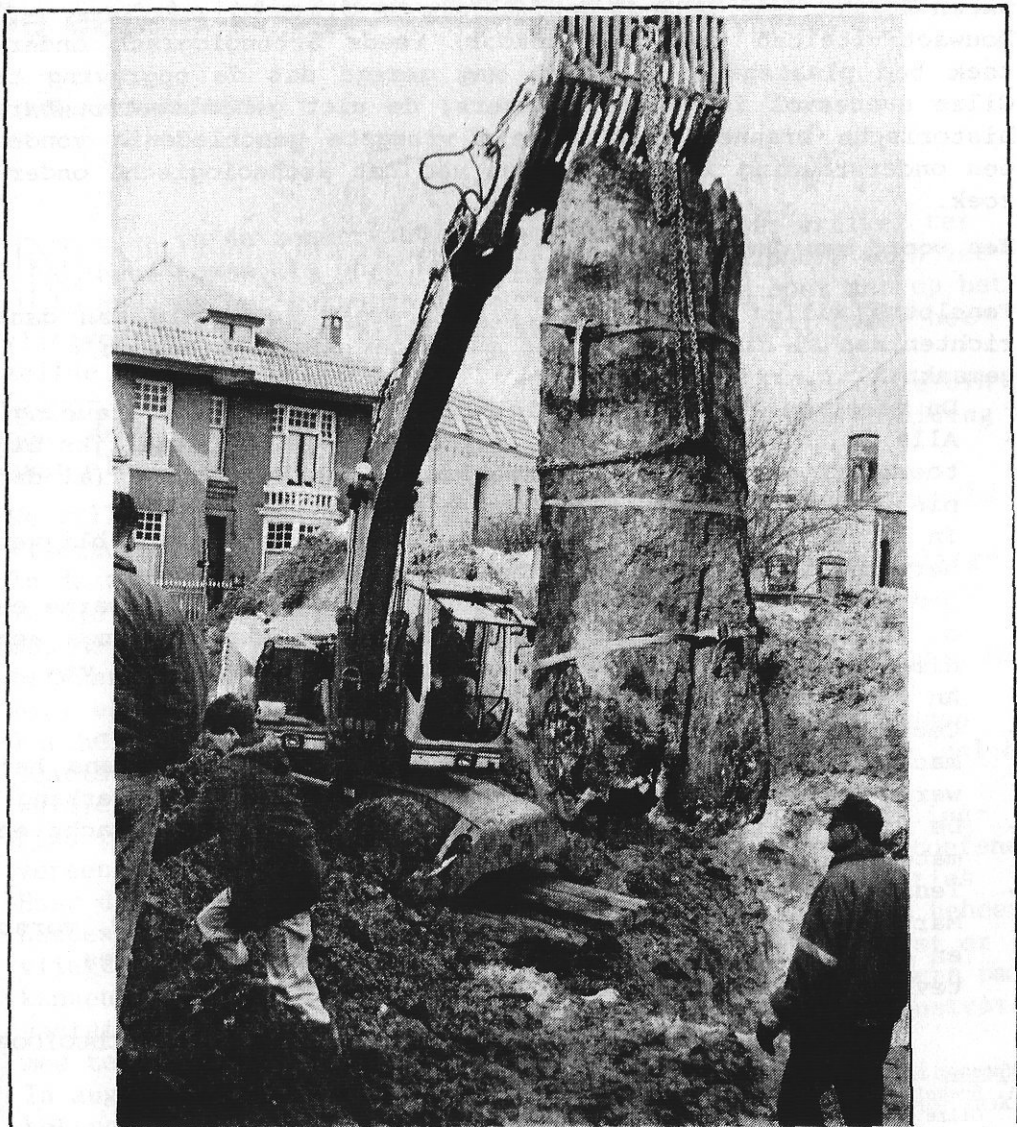
Naar aanleiding van de resultaten van de opgravingen te Gilze is het mogelijk gebleken op een van de twee in het voorwoord geformuleerde vragen een eenduidig antwoord te geven.

Het bestaan van Gilze als nederzetting in de tiende eeuw kan bevestigd worden. De ouderdom kan aan de hand van het vondstmateriaal zelfs met zekerheid teruggeschoven worden naar de 9e eeuw. De gegevens zijn echter te schaars om over de Merovingische periode met eenzelfde stelligheid uitspraken te doen.

Door verstoringen als gevolg van bouwactiviteiten vanaf de 18e eeuw en vanwege de geringe omvang van het onderzochte terrein, was het onmogelijk iets over de structuur van de nederzetting te zeggen. "Hoe lagen gebouwen ten opzichte van elkaar gesitueerd?" "Waren er afzonderlijke erfen?" of zelfs: "Hoe zagen de afzonderlijke gebouwen eruit?" Op al deze vragen moeten we het antwoord schuldig blijven.

Helaas bleek het, om dezelfde redenen, eveneens onmogelijk uitsluitend te geven omtrent de tweede vraag. Geen omgrachting rond het nederzettingsterrein werd gevonden. Waar deze omgrachting eventueel verwacht mocht worden, werden juist de meest grondige verstoringen aangetroffen.

Al met al kan gesteld worden dat vanuit wetenschappelijk oogpunt de resultaten enigszins teleurstellend waren. Wellicht

Na een voormiddag graven met zwaar materiaal was het mogelijk de houten waterput te bergen.

(Foto's bij dit artikel van Jeanne de Hoon)

waren we meer aan de weet gekomen als in Gilze bij eerdere bouwactiviteiten (het postkantoor) reeds archeologisch onderzoek had plaatsgevonden. Toch mag gezegd dat de opgraving te Gilze succesvol is geweest. Immers, de niet geheel betrouwbare historische bronnen over Gilze's vroegste geschiedenis vonden een ondersteuning in de gegevens van het archeologische onderzoek.

Een woord van dank.

Tenslotte willen wij op deze plaats graag een woord van dank richten aan al diegenen die het onderzoek mogelijk hebben gemaakt:

- De gemeente voor haar financiële en materiële ondersteuning.
- Alle leden van de Heemkring Molenheide die ons dagelijks bij toerbeurt voorzagen van verse koffie met het nodige (al dan niet zelf gemaakte) lekkers.
In het bijzonder de Familie Weterings zullen wij ons blijven herinneren, want zij boden ons bij hen thuis de best denkbare schaft-keuken. Geen middagmaal ontbrak een warme en o, zo welkome kop soep. In het veld was Jos Weterings een nimmer verzakende hulp en waren inzet en enthousiasme van An Vermetten welhaast grenzeloos.
- Cees Cleysen voor zijn vakkundige bijdrage als kraanmachinist en zijn kameraadschappelijke houding tijdens het werk. We kijken terug op een meer dan prettige samenwerking.
- De Firma Witlox voor hun belangeloze inzet van mankracht en materieel bij het lichten van de waterput.
- Tenslotte de twee studenten Sebastiaan Oskamp en Martin Schabbink. Zij trotseerden met ons regen, wind, vorst en sneeuw en moesten zich als vergoeding voor dit alles tevreden stellen met een schamele dagvergoeding. ●

Anne-Mieke Vermeulen, archeoloog

Noten.

1. Brekelmans, A.J. e.a., Gilze Duizend jaar: bijdrage tot de geschiedenis van Gilze. Gilze 1992.
2. Theuvs F/A.-J. Bijsterveld, 1991: Der Maas-Demer-Schelde Raum in Ottonischer und Salischer Kaiserzeit, in H.W. Böhme (ed.) Siedlungen und Landesausbau zur Salierzeit. Teil 1. In den Nördlichen Landschaften des Reiches, Sigmaringen pp. 109-146.
3. Verhoeven A., 1992 ; Verspreidingsgebieden van aardewerk in de Vroege en Volle Middeleeuwen. in: A. Carmiggelt (red.) Rotterdam Papers VII. A contribution to medieval archaeology. Rotterdam pp. 75-84.
Verhoeven A, 1993; Vroeg Middeleeuws aardewerk in de kempen in: Brabants Heem jaargang 45, nummer 2, pp. 62-81.